

Vznešeno v přednáškách Františka Xavera Němečka. O vztahu pražské předbřeznové univerzitní estetiky ke *Kritice soudnosti*

Tomáš Hlobil

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Katedra estetiky – Ústav pro dějiny umění AV ČR
thlobil@seznam.cz

SYNOPSIS

The Sublime in the Lectures of František Xaver Němeček: On the Relationship between Prague University Aesthetics and the *Critique of Judgement* in the Vormärz

This study reconstructs František Xaver Němeček's concept of the sublime by examining notes on his lectures at the University of Prague taken by Peter Eduard Bolzano during the 1811–1812 academic year. After demonstrating how Němeček's concept deviates from Kant's in the *Critique of Judgement*, the study goes on to describe the relationship between the two.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

František Xaver Němeček; pražská univerzitní estetika doby předbřeznové; Immanuel Kant; *Kritika soudnosti* / František Xaver Němeček; aesthetics at the University of Prague during the Vormärz Period; Immanuel Kant; *Critique of Judgement*.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2021.2.1>

V úvodu druhého svazku knihy o rané pražské univerzitní estetice jsem vyslovil přesvědčení, že se po jejím vydání, stejně jako v případě prvního svazku, objeví další rukopisné zápisy z přednášek držených na pražské univerzitě, jež dosud nebyly identifikovány či o jejichž existenci jsem nevěděl (Hlobil 2016, s. 14, pozn. 16). Stalo se tak záhy. Recenzent knihy Václav Smyčka v časopise *Slovo a smysl* upozornil na zápis v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze na Strahově pořizovaný ve studijním roce 1811/1812 Peterem Eduardem Bolzanem (1793–1818), předčasně zesnulým bratrem Bernarda Bolzana (Smyčka 2017, s. 179–184).¹ Tento přednáškový cyklus (přednášejícího recenzent neznal) Smyčkovi posloužil k vyjádření pochyb o některých závěrech mé knihy. Nejzávažnější výhrada zaútočila na

---

1 Bolzanův zápis tvořily původně čtyři sešity. První sešit se nedochoval. Sešity ii. a iii. jsou uloženy v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP) ve fondu Bolzano, Petr, složka Vorlesungen über die Aesthetik; sešit iv. ve složce Aesthetik. Citovaná místa budu uvádět odkazem na číslo sešitu — Heft (dále jen H.) ii., iii., iv. — a stránku. Stránky rukopisu nejsou číslovány, čísluje je vždy od první strany.

chápaní pražských předbřeznových estetických teorií, zvláště Johanna Heinricha Dambecka, jako nekriticistních.² Z výkladů o vznešenu, krásnu, géniovi, komičnu, naivnu a vkusu v Bolzanově zápisu je totiž podle Smyčky „již na první pohled [...] zřejmé, že čerpají mnohé prvky z *Kritiky soudnosti* Immanuela Kanta (část Kantova pojetí vznešena)“. Po zapojení schillerovských příkladů recenzent dokonce dospěl k shrnujícímu závěru, „že idealismus výrazně ovlivňoval přednášky estetiky ještě i v těchto letech, byť autoři jako Kant byli záměrně jmenováni jen nepřímou v obecných souvislostech“ (tamtéž, s. 183).

V následující studii ukáží neudržitelnost názoru, že Kantova třetí *Kritika* výrazně ovlivnila pražskou univerzitní estetiku druhého desetiletí 19. století, a popíšu, jaký byl jejich vztah. Zohledním přitom oba Smyčkovy podněty — vyjdu z Bolzanova rukopisu, jež představil jako doklad přítomnosti kriticistních idejí v Praze, a zaměřím se na výklad vznešena, který shledal jako přímo převzatý z *Kritiky soudnosti*. Ověření, zda lze považovat estetiku zachycenou v uvedeném zápisu za kriticistní, přitom sleduje širší cíl než jen vyvrátit recenzentovo stanovisko. Přispěje k přesnějšímu poznání postoje českých (myšleno zemsky) estetiků k třetí *Kritice* včetně způsobu, jakým s ní zacházeli, což v důsledku kruciólní důležitosti Immanuela Kanta pro dobou filozofii dovolí přesněji postihnout pozici pražské předbřeznové univerzitní estetiky v dějinách středoevropské estetiky vůbec.³

NĚMEČKŮV POSTOJ KE KANTOVU KRITICISMU A NĚMECKÉMU IDEALISMU

Peter Eduard Bolzano nezaznamenal jméno přednášejícího. Vysvědčení, uložená v Literárním archivu Památníku národního písemnictví,⁴ ukazují, že jím byl řádný profesor teoretické a praktické filozofie František Xaver Němeček (1766–1849).⁵ Identifikace Františka Xavera Němečka jako autora přednášek zapsaných Peterem Eduardem Bolzanem dovoluje významně rozšířit kontext, v němž je recepce Kantova kriticismu v případě Bolzanova zápisu zkoumána. Toto zkoumání už není třeba omezit výlučně

2 Upřednostňuji označení kriticistní před kantovský, neboť Kant se vznešenem zabýval už v předkriticistním období. Viz jeho *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen* (1764). Zde zkoumané téma je ale spjaté až s jeho *Kritikami*.

3 Studie může zároveň nepřímou pomocí osvětlit i důležité téma česky psané literatury národního obrození, téma vznešena v básnických skladbách *Vznešenost přirozenosti* (1813) a *Vznešenost přírody* (1819) Miloty Zdirada Poláka (Polák 2014).

4 LA PNP, fond Petr Bolzano, složka Vysvědčení Petra Bolzana z filosofických studií na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze, z třetího ročníku prvního semestru; složka Vysvědčení Petra Bolzana z filosofických studií na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze, z třetího ročníku druhého semestru. O Němečkově autorství přednášek včetně jejich základní charakteristiky a historické kontextualizace Hlobil, Tomáš: František Xaver Němeček's Vorlesungen über Ästhetik an der Prager Universität. Charakteristik in Grundzügen. *Hudební věda*, v tisku.

5 Základní informace o Františku Xaveru Němečkovi obsahují kromě české a anglické verze wikipedie i dřívější slovníky na čele s Wurzbach 1869. Nejrozsáhlejší biografické údaje shromáždil Čeleda 1949.

na rozbor vznešena, popřípadě na další místa zápisu, nýbrž lze do něj účelně vtáhnout i další prameny, v nichž se Němeček k německé idealistické filozofii vyslovil. Základní pramen, odhalující jeho postoj k německému filozofickému idealismu, představuje posudek, který sepsal na uchazeče usilující o pražskou stolicí estetiky uvolněnou předčasným penzionováním Josefa Geoga Meinerta.⁶

Němeček v úvodu posudku, datovaného 8. září 1811 (konkurzní zkouška se konala 1. srpna), rozdělil uchazeče na dvě skupiny: První tvořili příznivci „nejnovější estetické školy v Německu vzešlé z schellingovské filozofie přírody a mystického nesmyslu“. Ti podle Němečka zakrývají nedostatek skutečného poznání bombastickou a temnou terminologií. Vrcholem estetiky pro ně je *Vorschule der Aesthetik* (1804) Jeana Paula. Naproti tomu o Homeovi, Shaftesburym, Blairovi, Sulzerovi, Lessingovi, Garvem, Eberhardovi, Engelovi a francouzských myslitelích, jimž je vlastní „jasnost pojmů“ (*Klarheit der Begriffe*), nevědí zhola nic. Druhá skupina uchazečů se na rozdíl od první vyznačuje jasným myšlením a srozumitelným jazykem. Němeček proto její představitele nazval „osvícenými mysliteli“ (*besonnene Denker*). Za vrcholného reprezentanta první skupiny pokládal Ignaze Pollaka. Naléhavě varoval před škodami, jež by mohl nesporně talentovaný, ale Schellingem poznamenaný Pollak v pražském akademickém prostředí způsobit: Pollak „je bohužel! na nesprávné cestě, na niž byl sveden módou, mládím a bujnou fantazií, zvláště ale pokřiveným studiem filozofie. Takový učitel může napáchat nekonečné škody tím, že by vedl mysl zapálené mládeže proti záměrům a potřebám státu do vzdušných oblastí prázdného idealismu a zbožného mysticismu, že by z ní vychoval blouznivce a rozumující omezence (*zu Schwärmern und rasonnirenden Gecken bilden*) a že by je odvedl od toho, co je praktické a reálné, což je právě nyní tak žádoucí!“

Brojení proti Friedrichu Wilhelmu Josephu Schellingovi se projevilo i v posudku na dalšího uchazeče, pozdějšího ordinaria estetiky na vídeňské univerzitě Franze Fickera. Rozhodující pro Fickerovo zařazení mezi vyznavače nové německé schellingovské estetiky byla odpověď na první zkušební otázku: „Co je to génius? Jaké jsou jeho všeobecné atributy, co ho brzdí a potlačuje?“ Pro Němečka, ale i pro další posuzovatele z řad pražských profesorů, Bernarda Bolzana a Franze Nicolause Titzeho, byla nestravitelná Fickerova charakteristika génia jako „tvůrčí či tvořící síly ducha, jež sama ze sebe vytváří absolutno“,⁷ pročež genialitu spojil (podle prvních dvou posuzovatelů nepatřičně) výlučně s uměním, nikoli i s vědou. Fickerovo pojetí bylo shledáno blízké Pollakovi, pouze se celkově jevil — Němečkovými slovy řečeno — „méně blouznivým“ (*weniger Schwärmer*).⁸

6 Charakteristika konkurzu je založena na archiváliích uložených v Národním archivu v Praze. *Die bey dem am 1. August 1811 abzuhaltenden Concurs für das an der Universität in Prag erledigte Lehramt der Aesthetik, der Geschichte der Künste und Wissenschaften, und der Geschichte der Philosophie vorzulegenden Fragen*, České gubernium publicum, karton 5890, 1806–1815, 98, 205–212. Tento konkurz zkoumal Lemberg 1930. Kompletní popis pražských a vídeňských konkurzů na stolicí estetiky Hlobil 2020.

7 Citát je převzat z Bolzanova posudku. Je v něm vyznačen jako citát z Fickerovy práce.

8 Další posuzovatel, Němečkův fakultní kolega Franz Nicolaus Titze, přisoudil Fickerovi jen „einige Uiberspanntheit“ Pollakova transcendentalismu, čímž zřejmě narážel na Pollakovy vývody o božské podstatě génia uvedené v posudku Aloise Klara. Výraz „überspannt“

Fakultní kolegové sdíleli Němečkovu rozdělení uchazečů na schellingovce a osvícence, jakož i chápání zástupců první skupiny jako blouznivců. Měnily se jen vzory módní filozofie, na něž poukazovali. Franz Anton Steinsky, Bernard Bolzano a Alois Klar hovořili stejně jako Němeček výslovně o Schellingovi, Steinsky k němu přidal i Immanuela Kanta a Franz Nicolaus Titze se zmínil obecně o transcendentalismu. Jednotný útok pražských profesorů v čele s Františkem Xaverem Němečkem na německou kantovsko-schellingovskou transcendentální estetiku odkrývá nejen důvody pro jejich seřazení uchazečů, ale i oborový ideál. Negativně lze říci, že pražským ideálem byla estetika nerozvíjená na půdě transcendentální spekulace a náboženského mysticismu, k níž řadili kromě Kanta, Schellinga, Jeana Paula⁹ rovněž würzburgského (resp. heidelbergského) profesora filozofie Johanna Jacoba Wagnera. V Němečkově posudku lze nalézt i pozitivní zpřesnění tohoto ideálu. Němeček upozornil na neospravedlnitelnou neznalost autorů, jako byli nejmenovaní francouzští myslitelé vyznačující se jasným pojmovým myšlením, dále Britové Henry Home, lord Kames, Hugh Blair a Anthony Ashley Cooper, 3. Earl of Shaftesbury, jakož i Němci — Johann Georg Sulzer, Gotthold Ephraim Lessing, Johann Christian Garve, Johann August Eberhard a Johann Jakob Engel. Z výčtu prosazovaných jmen je patrné, že Němeček upřednostňoval britské, německé a francouzské¹⁰ osvícenské předkriticistní autory, jejichž díla byla v Rakousku ve většině používána již v předchozím osmnáctém století.

Konkurzní posudek ukazuje, že Němeček zaujal k německému idealismu kritický, ba přímo odmítavý postoj. Proti tomuto závěru by bylo možné namítnout, že demonstrativní odmítnutí nemuselo vyjadřovat jeho skutečné stanovisko, že se mohlo jednat o hranou úlitbu státu, jehož byl zaměstnanec. Němeček věděl, že konkurzní posudky jsou postupovány vyšším státním instancím (direktorátu pražských filozofických studií, českému zemskému guberniu, studijní dvorské komisi a rakouskému panovníkovi) a že vídeňský dvůr se průniku kriticizmu a z něj vycházejících idealistických filozofů do rakouské monarchie cíleně bránil,¹¹ vystříhal se tudíž jakýchkoli projevů náklonnosti k Immanuelu Kantovi a jeho následovníkům. Vzhledem k popsání mož-

---

(přemrštěný, nápadný, přehnaný) byl další charakteristikou schellingovské estetiky používanou pražskými profesory.

9 O postavení *Vorschule der Aesthetik* Jeana Paula v pražských univerzitních přednáškách Johanna Heinricha Dambecka edičně připravených Josephem Adolfem Hanslikem Hlobil 2016, s. 165–171.

10 Že měl Němeček na mysli i v případě nejmenovaných francouzských autorů osvícence, naznačuje soupis doporučených titulů jeho kolegy Franze Antona Steinského. Steinsky se v posudcích přihlásil k zakladateli zdejší univerzitní estetiky Karlu Heinrichu Seibtmu a volal po přeložení přednášek Jeana-Françoise La Harpea *Lycée ou Cours de littérature ancienne et moderne* ve vydání z roku 1800 vystavěných po vzoru Charlese Batteuxe; vybízel ke studiu třísvazkového díla *De l'origine des lois, des arts et des sciences* (1758) Antoineta-Yvese Gogueta, doporučil Seibtem zpopularizovanou učebnici *De la maniere d'enseigner et d'étudier les belles-lettres* (první vydání ve dvou svazcích 1726) Charlese Rollina a rovněž starší *Traité du choix et de la methode des etudes* (1687) Claudea Fleuryho. Z německých estetiků postavil proti nežádoucímu Jeanu Paulovi Johanna Joachima Eschenburga, rozuměj *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften* (1. vyd. 1783).

11 O státem brzděné recepci Kantova kriticizmu v rakouské monarchii např. Bauer 1966; Sauer 1982.

nosti je proto třeba vyzdvihnout, že stejně odmítavý postoj je patrný i v zápisu Petera Eduarda Bolzana. Němeček zde Kanta zmínil třikrát, Fichteho a Schellinga jednou. Odmítl Kantovu definici směšného jako neúplnou. Zavrhl jeho definici génia, poněvadž ji lze vztáhnout výlučně na umění, a ironizoval jeho rozhodnutí nezařadit hudbu mezi krásná umění. Nejpozoruhodnější je Němečkovo odůvodnění dobové popularity Kantova kriticizmu a následného filozofického idealismu. Za hlavní důvod, proč Kantova, Fichteho a Schellingova filozofie získala tolik příznivců, označil její působivost na fantazii vyvolanou půvabem tajemnosti a ponurosti („der Reiz des Geheimnißvollen und Düstern“), tedy nikoli — doplňme v souladu s logikou postřehu — její schopnost prohloubit a rozšířit lidské poznání či dokonce dobrat se pravdy.

Konkurzní posudek a Bolzanův zápis z přednášek z estetiky ukazují, že František Xaver Němeček nebyl stoupenec, ba ani skrytý příznivec německé idealistické filozofie, Kantova kriticizmu, ba ani mnoha dílčích tezí *Kritiky soudnosti*. Otevřená zůstává otázka, jak se tento obecný postoj promítl do jeho výkladu vznešena.

NĚMEČKŮV VÝKLAD VZNEŠENA

Pochopit Němečkův výklad vznešena a popsat jeho vztah k pojetí vznešena představenému v *Kritice soudnosti* vyžaduje nejprve shrnout stěžejní rysy Kantovy teorie vybrané tak, aby bylo možné obě pojetí účelně srovnat. Immanuel Kant založil výklad o vznešenu (*Kritika soudnosti*, § 23–29 a Obecná poznámka k expozici estetických reflektující soudů) na přesvědčení o jeho neslučitelnosti s krásnem. Obsahově spatřoval shodu mezi vznešenem a krásnem jen ve dvou výchozích skutečnostech: obojí se líbí a obojí se vztahuje k reflektujícímu (nikoli k logickému neboli poznávacímu) soudu, konkrétně k estetické soudnosti (Kant 2015, § 23, s. 83).¹² Ve všech dalších zkoumaných ohledech se vznešeno od krásna liší.¹³ Proto jim Kant vyhradil samostatné analytiky (Analytika krásna, § 1–22, Analytika vznešena, § 23–29).

Kant spojil vznešeno s nadsmyslovými idejemi coby výkony rozumu založenými v myslí posuzujícího subjektu. Ideje jako nadsmyslové entity nelze podle Kanta přiměřeně znázornit. Proto není ani možné, aby bylo vznešeno obsaženo v jakékoli smyslové formě. Jediné, co lze znázornit, je ona nepřiměřenost, kterou jsou v myslí ideje rozumu vyvolávány (§ 23, s. 84). Důsledkem popsaného stanoviska bylo nespojování vznešena s předměty a jeho chápání jako stavu myslí, doslova nálady (§ 25, s. 89, § 26,

12 Vybrané citace jsem upravil v souladu s originálem. Na stránky českého překladu dále odkazují pomocí paragrafu a strany.

13 Předmět studie nevyžaduje vyjmenovat všechny rozdíly mezi krásnem a vznešenem. Kant na ně upozornil prakticky ve všech paragrafech výkladu vznešena. Shrnuji jen hlavní: Kant spojil krásno s kvalitou, omezenou formou, důvody existujícími mimo nás (vše *Kritika soudnosti*, § 23), klidnou kontemplací (§ 24) a očekáváním snadného souhlasu druhých, neboť soud o krásnu nevyžaduje vysokou míru kultury (§ 29); naproti tomu vznešeno spojil s kvantitou, absencí formy, pokud představuje neohraňičenost (*Unbegrenztheit*), důvody v nás (§ 23), pohnutím (*Bewegung*, § 24) a nesnadným souhlasem druhých, neboť vznešeno je podmíněno rozumovými idejemi, tudíž vyžaduje vysoký stupeň kultury (§ 29).

s. 94; v originálu *Geistesstimmung, Gemüthsstimmung a Stimmung*)¹⁴ vzešlé z uvědomění si nedostatečnosti lidské obrazotvornosti a osvobozující převahy rozumu coby zdroje nadmyslových idejí. Tato charakteristika platí pro oba druhy vznešena — pro matematické vztahující se prostřednictvím obrazotvornosti k poznávací mohutnosti (§ 25–27) a dynamické vztahující se k žadací mohutnosti (§ 28–29).

Kant cíleně odtrhl matematické vznešeno od umění. Zásadní důvod pro odtržení našel v prosazovaném požadavku čistoty soudu vznešena coby ústředního atributu jím prosazované transcendentální expozice estetického soudu. V dílech umění určuje formu a velikost vždy lidský účel, tudíž se v nich podle Kanta nelze setkat s čistým estetickým soudem (§ 26, s. 91). Od transcendentální expozice estetických soudů (projektu překračujícího dosavadní nedostatečnou, neboť nutně nezávaznou, psychologickou expozici směrem k apriorně ukotveným estetickým soudům) přitom vyžadoval jediné čisté estetické soudy (Obecná poznámka, s. 107), tj. soudy oproštěné od účelu a zájmu. Tento požadavek soudy spatřené s uměním neplnily.

Kant spojil matematické vznešeno s přírodou, ba výlučně se surovou přírodou (tj. s přírodními věcmi, jež nejsou nahlíženy z hlediska určitého účelu), pokud obsahuje pouze velikost, tj. pokud jí zároveň není vlastní půvab (*Reiz*) a pokud nevzbuzuje strach (§ 26, s. 91). Neboť to, co v nás vzbuzuje pocit vznešena, se jeví neúčelné co do formy, nepřiměřené pro naši znázorňovací mohutnost (*Darstellungsvermögen*) a násilné pro naši obrazotvornost (§ 23, s. 84), čemuž objekty surové přírody vyhovují nejvíce a objekty umění naopak nejméně.¹⁵ Surové přírodní jevy, doprovází-li jejich nazírání (*Anschauung*) idea nekonečnosti přírody (§ 26, s. 93), shledal Kant pro vzbuzení vznešena nejvhodnější, ani je ale nedovolil nazvat vznešenými. „Kdo by také chtěl nazvat,“ ptal se řečnický, „neforemné horské masívy, navazující na sebe v divokém nepořádku, s jejich zasněženými vrcholy, nebo temné, hučící moře [...] vznešenými?“ (§ 26, s. 94).¹⁶ Ze stejného důvodu označil za nesprávné, hovoříme-li

14 Kant 1913, s. 250 (*Geistesstimmung*), 256 (*Gemüthsstimmung, Stimmung*).

15 Na tomto závěru nic nemění ani skutečnost, že Kant ve výkladu vznešena sáhl i po příkladech z umění. V § 26 přiblížil estetické odhadování (*ästhetische Schätzung*) velikosti příkladem pyramid a chrámu sv. Petra v Římě. Vnímání obou děl přináší pocit nepřiměřenosti obrazotvornosti a ideje celku. Hned vzápětí ale v obecné poloze zdůraznil nevhodnost spojovat umělecká díla se zalíbením ve velkém a vznešenu, má-li být soud o vznešenu příkladem čistého estetického soudu, aby se mohl stát přiměřený kritice estetické soudnosti. Další příklady z umění zařadil Kant do Obecné poznámky k expozici estetických reflektujících soudů. Básnický způsob tematizace oceánu, v němž nevládnou ani vědecké, ani pragmatické postoje, nýbrž v němž je oceán pozorován prvním pohledem, představil jako příklad patřičného postoje k přírodě dovolujícího dospět k čistému estetickému soudu. Vzápětí ale možnost případného dospění ke vznešenu prostřednictvím literatury opět zapověděl, když vyslovil přesvědčení, že soucit vzbuzený četbou smyšlených, fantazijních příběhů sice činí duši citlivou, ale zároveň nepatřičně slabou. Literatura je pro utváření mravnosti nevhodná, neboť činí naše srdce necitlivé vůči plnění mravní povinnosti a úcty k důstojnosti lidství v naší osobě. Literatura je jen šťastně rozptýlená nuda, zatímco vznešeno je třeba vztahovat k rozumovým idejím dovolujícím ovládat naši smyslovost. Právě v nesmyslovosti mravní ideje spatřoval zdroj její největší evokační síly vedoucí člověka k entuziasmu spatřovanému s ideou dobra.

16 Obdobně *Kritika soudnosti*: „Tak nemůže být bouří vzedmutý oceán nazván vznešeným. Pohled na něj je desivý a musíme mít mysl naplněnou již mnohými idejemi, má-li takový po-

o vznešených předmětech. Neboť nanejvýš lze tvrdit, že „předmět je vhodný ke znázornění vznešenosti, s nímž se můžeme setkat v mysli“ (§ 23, s. 84). Přisuzovat vznešenost nějakému předmětu znamená podle Kanta subrepci, zamlčení skutečného stavu věci spočívajícího v záměně úcty k ideji lidstva tkvící v našem subjektu za úctu k objektu (§ 27, s. 95).

Ještě výrazněji odtrhl Kant od přírodních jevů dynamické vznešeno přírody. Má-li být příroda dynamicky vznešená, hlásal, musí se stát mocí (*Macht*), jež „nad námi nemá žádnou nadvládu“ (§ 28, s. 98). Vznešenou ji nazýváme „pouze proto, že povyšuje obrazotvornost ke znázornění těch případů, v nichž může mysl pociťovat vznešenost svého určení i ve srovnání s přírodou“ (§ 28, s. 100). „Vznešenost tedy není,“ uzavírá, „obsažena v žádné věci přírody, nýbrž jen v naší mysli, pokud si dokážeme být vědomi své převahy nad přírodou v nás, a tím také nad přírodou (pokud na nás působí) mimo nás. Všechno, co v nás vyvolává tento pocit — a sem patří moc přírody, která je výzvou pro naše síly —, se pak nazývá [byť obrazně¹⁷ — kurziva T. H.] vznešeným“ (§ 28, s. 102).

Shrnuji: 1. Kant osamostatnil vznešeno od krásna a postavil ho vedle krásna jako druhý ústřední předmět kritiky estetické soudnosti, neboť se v nich uplatňují různé mohutnosti. 2. Kant ukotvil vznešeno v subjektu. Vnější předměty chápal jen jako výchozí podnět k uvědomění si nedostatečnosti vlastních smyslů a obrazotvornosti, jakož i následně osvobozující převahy rozumu nad přírodou. V důsledku omezení funkce vnějších předmětů v soudech vznešena přestal vznešeno zkoumat jako vlastnost předmětů. 3. Kant nechápal jako vznešené ani umění. Za podnět k čistému vznešenu považoval pouze surovou přírodou. Ani tu ale nedovolil nazvat vznešenou. Označení přírodních jevů za vznešené pokládal za obrazné pojmenování. 4. Kant učinil ze soudů vznešena pevnou součást transcendentální expozice estetických soudů.

Shrnutí vyvolává otázku, jaký byl vztah Němečkova pojetí vznešena k uvedeným rysům.¹⁸ Bolzanův zápis ukazuje, že Němeček vyhradil vznešenu dva paragrafy druhého sešitu (H. ii, s. 1–14). Čtvrtý paragraf není úplný, neboť první sešit se ztratil. Z dochovaného textu lze soudit, že chybí jen malá část — úvod —, jelikož všechna hlavní témata jsou v dostupném zápisu obsažena. Z výkladu je patrné, že Němeček oddělil výklad krásna a vznešena. O krásnu pojednal stejně jako Kant samostatně

---

hled navodit pocit, který je sám vznešený, protože je mysl vybízena k tomu, aby opustila smyslovost a zabývala se idejemi, které obsahují vyšší účelnost“ (Kant 2015, § 23, s. 84).

17 Kant 1913, s. 264: „uneigentlich“.

18 Všechny vzájemně propojené rysy Kantovy teorie vznešena lze ve vztahu k převažující tradici tohoto od antiky rozvíjeného pojmu označit za nové. Většinová předkriticistní tradice nepostavila vznešeno proti krásnu, ale chápala ho jako nejvyšší stupeň krásna; spojovala vznešeno přednostně s uměním, zvláště s poezií (literaturou), jejími vybranými žánry a druhy řeči (genera dicendi) či jednotlivými místy; za vznešené považovala konkrétní tvůrčí postupy následně vyvolávající vznešené pocity, jež důkladně a obšírně popisovala. O vznešenu nepojednala z transcendentálního, nýbrž empiricko-psychologického hlediska. Tento závěr platí, jakkoli lze pro první tři Kantova stanoviska nalézt zvláště v britské filozofii a estetice předchůdce. O Kantově pojetí vznešena v kontextu evropských úvah o vznešenu Strube 2005, s. 25–59. O vznešenu z hlediska moderního pojetí tohoto pojmu včetně odkazů na hlavní literaturu Heininger 2010.

před vznešenem. V zápise však lze nalézt i místo, na němž hovoří zcela nekriticistně o „vznešené kráse“: „Rytmus,“ prohlašuje, „[...] je vznešená krása“ (H. ii, s. 24). Charakteristika rytmu naznačuje, že na rozdíl od Kanta nechápal krásno a vznešeno jako vzájemně se vylučující entity, ač jejich výklad formálně rozdělil.

Ještě důležitější pro postižení Němečkova postoje ke Kantovi jsou další tři body: Němeček nechápal vznešeno důsledně subjektivně jako Kant. Za vznešené trvale označoval jakékoli předměty patřičné velikosti. Vznešeno pojímal jako objektivní vlastnost předmětů a subjektivní pocit vznešena jako výsledek jejich účinku. „Obě velikosti [tj. rozprostraněnosti a síly],“ zapsal Bolzano, „vzbuzují estetický pocit vznešena“ (H. ii, s. 3). Zápis na jednom místě dokonce zaznamenal naprosto nekriticistní výraz „objektivní vznešeno“ (*das Objekterhabene*). Němeček jím označil případy nejryzejšího vznešena, za něž považoval sílu boha a lidského ducha, pokud člověk boha napodobuje („ein Nachbild desselben“; H. ii, s. 8). Tento druh výlučně kladného vznešena v *Kritice soudnosti* zcela chybí. Objektivizaci vznešena Němeček doprovodil nekriticistním označováním četných přírodních jevů a uměleckých děl všech druhů umění jako vznešených.¹⁹ Zápis je doslova a do písmene prošpikován příklady z obou oblastí, přičemž největší pozornost vyhradil vznešeným místům v literatuře. Při tematizování vznešena Němeček nepracoval s transcendentální metodou, dokonce se o transcendentálním přístupu nikde ani nezmínil. Výklad vedl cíleně psychologicko-empiricky, aniž metodologii rozvedl.²⁰

Němečkovo zjevné odchýlení od určujících rysů Kantova pojetí vznešena vyvolává dvě otázky: 1. Kým se Němeček nechal k napsání výkladu o vznešenu inspirovat? 2. Jakou funkci, pokud vůbec nějakou, v jeho výkladu plnila *Kritika soudnosti*?

Bolzanův zápis o zdrojích Němečkových přednášek mlčí.²¹ Univerzitní seznam přednášek sice uvedl, že estetika bude suplována „podle Eschenburgovy učebnice“ (Anonym [1811], s. 12), tedy podle knihy *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften* (1. vyd. 1783) Johanna Joachima Eschenburga. Němeček podle této učebnice ale nepřednášel.²² Pro situování Němečkova výkladu do německojazyčných úvah o vznešenu a pro postižení role, jakou v něm sehrála *Kritika soudnosti*, srovnám jeho teorii s dvěma pojednáními o vznešenu ze dvou různých období. Prvním pojednáním je stať Mosese Mendelssohna *Ueber das Erhabene und Naive in den schönen Wissenschaften*, nejvlivnější německá předkriticistní teorie vznešena,

19 Další příklady Němečkova chápání vznešena jako objektivní vlastnosti věcí, pocitu vznešena jako výsledku jejich účinku a nazývání věcí vznešenými: „Tentýž předmět nazýváme potom vznešeným, protože v něm vládne nezměrná síla, jež mocně svou nápadnou silou a zároveň svými rychle vznikajícími účinky působí na naši smyslovost“, H. ii, s. 5; „Tato vlastnost spočívá v povaze vznešených předmětů a v jejich zapůsobení na mysl“, H. ii, s. 11.

20 Nelze vyloučit, že tak Němeček učinil ve ztraceném úvodu.

21 Chybí však, znovu připomeňme, první sešit, který mohl odkazy na zdroje obsahovat.

22 Eschenburg pojednal o velkém a vznešeném velmi stručně. Chápal vznešeno jako „velmi účinný prostředek citového pohnutí v krásných uměních“ (Eschenburg 1783, s. 25). Obdobně stručně postupoval i v pozdějších vydáních (Eschenburg 1789, s. 24). Po vydání *Kritiky soudnosti* sice výklad upravil, nadále ale zůstal u stručného představení vznešena jako objektivní entity (Eschenburg 1805, s. 27–28). O používání Eschenburgova *Entwurfu* na ruských univerzitách Hlobil 2011, s. 169–179.

poprvé zveřejněná v roce 1758 (Mendelssohn 1758);²³ druhým oddíl o vznešenu ve *Versuch einer Aesthetik für Liebhaber* (Tasché und Müller, Giesen 1803) Christiana Wilhelma Snella (Snell 1803),²⁴ opakovaně citující z Kantovy *Kritiky soudnosti* (tamtéž, s. 100, 115–117),²⁵ přičemž její důkladnou znalost potvrzuje i autorova další učebnice (Snell 1795).

Mendelssohn v úvodu stati *Ueber das Erhabene und Naive in den schönen Wissenschaften* vytkl nejproslulejší dochované antické teorii vznešena, Pseudo-Longinovu pojednání *O vznešenu*, že se omezila pouze na přehled prostředků vedoucích k pozvednutí ducha, aniž vznešeno důkladně definovala. Tento nedostatek hodlal napravit. Mendelssohn nejprve odlišil krásno a vznešeno — první se vyznačuje hranicemi, druhé smyslovou nezměrností (*das Sinnlichunermessliche*). Smyslová nezměrnost je dvojího druhu — prostoru (*Ausdehnung*) a síly (*Stärke*). Smyslovou nezměrnost v umění spojil s velikostí vzbuzující příjemné chvění (*angenehmes Schauern*). V případě nezměrnosti síly rozeznal dva druhy silného (*das Starke*) — intenzivní velikost a sílu v dokonalosti (*das Starke in der Vollkommenheit*). Jen síle v dokonalosti přiznal pojmenování vznešeno ve zvláštním slova smyslu. Za příklad nejvznešenější bytosti označil boha. Jako vznešenou charakterizoval „každou věc, jež podle stupně své dokonalosti je nebo se zdá být nezměrná“ (Mendelssohn 1994, s. 210). Smyslově dokonalé představy nezměrného v krásných vědách a uměních rozdělil na tři skupiny — na velké, silné a vznešené — podle toho, zda se týkají množství či rozprostraněnosti, síly nebo dokonalosti. Poslední skupině vyhradil největší část pojednání. Za ústřední pojem, kolem něhož vystavěl výklad vznešena v krásných vědách, zvolil obdiv (*Bewunderung*). Podrobně popsal dva hlavní druhy obdivu a rovněž dva hlavní druhy vznešena vzbuzované díly krásných věd: 1. vznešenost samotných předmětů neboli objektivní vznešeno tkvící v jejich dokonalosti a 2. vznešenost vycházející z umělčova umění neboli subjektivní vznešeno tkvící v dokonalosti zobrazení. Poukázal na prohřešky vůči vznešenu (za největší chybu v případě vznešených předmětů pokládal používání ozdob a umělých výrazů). Celý výklad vybavil velkým množstvím příkladů vznešených míst z antických a soudobých literárních děl dokládajících mimo jiné, že vznešenu vášní vyhovuje nedořečení věci, neurčitost a neumělý výraz. V závěru výkladu o vznešenu pojednal o propojení obou hlavních druhů vznešena, o citlivosti vůči vznešenu (vznešeno předmětů je přístupné každému, vznešeno umění jen těm, kteří jsou mocni nahlédnout do tajemství umění) a o vztahu vznešena a důvtipu (*Witz*). Souhrnně lze s Wernerem Strubem říci, že Mendelssohn přes zohlednění dílčích podnětů převza-

23 Mendelssohn pojednání opakovaně přepracoval, zvláště pod vlivem četby *A Philosophical Enquiry into the Ideas of the Sublime and Beautiful* (1757) Edmunda Burkea. Finální verze pochází z roku 1771. Tato verze byla vydávaná opakovaně v četných Mendelssohnových sebraných spisech. Viz Pollok 2006, s. xxxvii–xlii.

24 O Snellově teorii vznešena jsem nenalezl žádnou sekundární literaturu. Estetika byla druhým svazkem rozsáhlého souboru textů, vysvětlujícího různé filozofické disciplíny studentům a zájemcům o filozofii z řad veřejnosti nazvaného *Handbuch der Philosophie für Liebhaber*, který Christian Wilhelm Snell vydával spolu s bratrem Friedrichem Wilhelmem Danielem Snellem, profesorem filozofie na gießenské univerzitě. Jednotlivé svazky tohoto projektu vycházely v různých vydáních až do roku 1828.

25 Omezují se jen na citace ve výkladu o vznešenu.

tých z *A Philosophical Enquiry into the Ideas of the Sublime and Beautiful* (1757) Edmunda Burkea neopustil longinovský literárně rétorický rámec přisuzující vznešenost přednostně jednotlivým místům slovesných děl (nikoli celým dílům či dokonce druhům řeči)²⁶ propojený s wolffovskou teorií dokonalosti a potěšení.²⁷ Pro zde sledované téma je důležité, že Mendelssohn vznešeno chápal jako vlastnost předmětů, zvláště vybraných míst z literárních děl, jako objektivní entitu působící (*wirken*) na vnímatele, vyvolávající v něm silné citové pohnutí (*rühren*).²⁸

Snell věnoval úvod oddílu o vznešenu knihy *Versuch einer Aesthetik für Liebhaber* velkému a vznešenému vůbec. Následně rozlišil tři druhy velkého — matematicky velké, dynamicky velké a velikost estetické nezměrnosti neboli vznešené. Samotné výklady jednotlivých druhů vedl ve dvou liniích — v první zkoumal velikost a ve druhé na ni navazující vznešeno jako entitu vyznačující se bezměrností, resp. nadsmyslovostí. Matematicky velké rozdělil na extenzivní (prostorové) a protenzivní (časové); dynamicky velké, do něhož zahrnul všechny síly, dokonalosti a přednosti, na fyzickou a morální velikost. Fyzickou velikost dále členil na vlastní fyzickou velikost a intelektuální neboli duchovní velikost. Ve výkladu dynamického vznešena vyhradil největší část praktickému vznešenu chápanému jako fyzicky velké, jež působí strach a vybízí k uvědomění si našeho určení přesahujícího časově omezený fyzický život. Příčiny vedoucí ke vznešenu nacházel v lidské přirozenosti, v pudu usilovat o úplné představy a v pudu sebezáchovy. Za charakteristiky jednotlivých druhů velkého a vznešeného zařadil výčet vlastností vznešena (neurčitost, tajemnost, neúplnost), zamyslel se nad spojováním různých druhů vznešena, rozebral lidskou citlivost vůči vznešenu (ve vznešenu nachází zalíbení sebezrubší člověk, jednotliví lidé se od sebe liší pouze stupněm zalíbení s ohledem na dosažený stupeň kultury), podal souhrn chyb vůči vznešenu (falešné vznešeno, k němuž řadil nabubřelost, přehnanou velikost a dobrodružnost; nízkost, bezduchost; burlesknost a nepatřičnou zdobnost) a představil ideál vznešena tkvící v přirozené jednoduchošti. Výklad uzavřel pojednáním o citech příbuzných s velkým a vznešeným — o obdivu, úctě a pocitu svátečnosti. Celý výklad vznešena vybavil četnými, často rozsáhlými ukázkami vznešených míst z antických a soudobých evropských literárních děl. Celkově lze říci, že Snellova teorie vznešena byla eklektická. Lze v ní vysledovat mj. longinovské, mendelssohnovské, kantovské a schillerovské prvky. Přesné postižení všech vlivů není pro zde zkoumané téma zásadní. Lze setrvat u konstatování, že i Snell navzdory obeznámení s *Kritikou soudnosti* a obdivu vůči ní²⁹ chápal vznešeno spolu s Mendelssohmem nadále jako vlastnost předmětů,

26 S Pseudo-Longinem spojovalo Mendelssohna nejen přednostní soustředění na jednotlivá vznešená místa v literárních dílech, ale i popisy četných vlastností vznešena (např. neurčitost a mlčení), jakož i chyb vůči vznešenu (nabubřelost, mrazivost, umělost ad.; Pseudo-Longinos 1931).

27 Podrobněji Strube 2005, s. 35–38.

28 Mendelssohn pracoval soustavně se třemi slovesy a jejich odvozeninami, jejichž používání ukazuje, že o vznešenu uvažoval v rámci estetiky účinku a citového pohnutí (*Wirkungs- und Rührungsästhetik*). Vedle *wirken* a *rühren* to bylo i sloveso *erregen*.

29 Viz Snell, Vorbericht. In: Snell 1795, s. iii–xiv, zvláště vi–vii.

zvláště vybraných míst literárních děl, jako objektivní entitu působící (*wirken*) na vnímatele a vyvolávající v něm silné citové pohnutí (*rührt*).³⁰

Němeček rozdělil výklad vznešena do čtyř částí. V první, nejrozsáhlejší části rozlišil dva druhy vznešena, vznešeno rozprostraněnosti a vznešeno síly (*Kraft*), ve vazbě na jim odpovídající dva druhy (smyslové) nezměrnosti (*das Unermessliche*). Soudobí autoři, uvedl Němeček, nazývají první druh vznešena matematickým, druhý dynamickým. V této části je z Bolzanova zápisu zjevné, že Němeček zápasil s tím, kam umístit mravní vznešeno. V *Kritice soudnosti* byly úvahy o mravním vznešenu čili ušlechtilosti okrajové (viz Kantovy postřehy o jednání člověka za války v § 28 a zvláště Obecnou poznámku k expozici estetických reflektující soudů). Němečkův výklad o mravním vznešenu v Bolzanově zápisu vzbuzuje nejprve dojem, že se jedná o samostatnou problematiku. Následně se však ukazuje, že je ještě součástí vznešena síly neboli dynamického vznešena. Ve druhé části Němeček rozlišil tři druhy vznešena: velké, silné a vznešené v úzkém slova smyslu neboli vznešeno mravní velikosti. Třetí část tvoří stručná poznámka o tom, že lidé cítí snadněji vznešeno než krásno, avšak liší se silou jeho cítění podle intenzity prožitku ideje nekonečna. Čtvrtá část pojednala o vlastnostech vznešena. K nim Němeček řadil obdiv (*Bewunderung*), temnotu (*Dunkelheit*) a jednoduchost (*Simplicität*). Vyloučil možnost spojit vznešeno s vedlejšími představami a s ozdobami. Vznešeno založené na vznešenosti předmětu označil za objektivní vznešenost (*objektive Erhabenheit*). Jejím vrcholným příkladem je bůh. Celý výklad o vznešenu vybavil četnými příklady vznešena z přírody a výtvarného umění. Největší pozornost vyhradil vznešeným místům v antických a soudobých literárních dílech.

Shrnutí obsahu Němečkova výkladu vznešena ukazuje, že jeho teorie byla spjatá s Mendelssohnovým pojednáním. Kromě shodných dílčích tezí (např. důrazu na nezměrnost či přesvědčení o sváru vznešena s vedlejšími představami a ozdobami) a podobného základního rozvržení potvrzují Němečkovu odvislost od Mendelssohna zejména citace vznešených literárních míst. Němeček použil celkem dvanáct (!) příkladů nacházejících se v Mendelssohnově pojednání,³¹ pouze je umístil do jiných kontextů.³² Ještě těsněji než s Mendelssohnem je Němečkův výklad spjat se Snellem. Znalosti Snellova *Versuch*u nasvědčují konkrétní podobnosti a shody jako výklad o dvou chybách vůči vznešenu (H. ii, s. 27–28), nabubřelosti a dobrodružnosti (*Schwulst* a *das Abentheuerliche*), proti nimž postavil jednoduchost (*Simplicität*),³³ dále úvahy o vztahu mravního zla a vznešena, v těchto případech vzbuzuje vznešeno velká duševní síla (H. ii, s. 6–8), jakož i poznámka, že různí lidé cítí vznešeno sice snadno, avšak různě

30 I Snell pracoval soustavně se stejnými slovesy a jejich odvozeninami svědčícími o nadále objektovém pojetí vznešena jako Mendelssohn. Snell 1803, *erregen* — s. 87, 98, 117, 122, 154, 169, 170, 178; *rühren* — 137, 139, 147, 153, 162 (zde *Rührung* dokonce představeno jako účel vznešena spolu s *Bewunderung*), 178; *wirken* — 71, 73, 76, 78, 83, 84, 87, 88, 89 ad.

31 Mendelssohn 1994, s. 214 (citát ze Seneky), 215 (citát z První knihy Mojžíšovy), 216 (citáty z Horatia a Žalmů), 218 (tři citáty z Vergilia, jeden z Ewalda Christiana von Kleista, Marca Girolama Vidy a Klopstocka), 219 (citát z Cicerona), 222 (citát ze Shakespeara).

32 Němeček v zápisu (H. iii, s. 7) z Mendelssohna nepřiznaně cituje i jeho charakteristiku naivna (tamtéž, s. 236).

33 Srov. Snell 1803, s. 160–163.

silně (H. ii, s. 10).³⁴ Výmluvným dokladem Němečkovy znalosti Snellova výkladu vznešena jsou stejně jako v Mendelssohnově případě příklady vznešených literárních míst. V Bolzanově zápisu se objevují zmínky o třech místech vyskytujících se právě u Snella — Klopstockův popis severního pólu (H. ii, s. 11), líčení moru téhož autora (H. ii, s. 6) a vypuknutí požáru v Schillerově *Písni o zvonu* (H. ii, s. 4).³⁵ Poslední výraznou podobnost mezi Němečkovým a Snellovým výkladem vznešena a zároveň největší odlišnost od Mendelssohna představuje kriticismní slovník. Vráťím se k němu vzápětí. Uvedená zjištění naznačují, že *Versuch einer Aesthetik für Liebhaber* Christiana Wilhelma Snella a pojednání *Ueber das Erhabene und Naive in den schönen Wissenschaften* Mosese Mendelssohna byly hlavními zdroji Němečkova výkladu vznešena.

Identifikace zdrojů pražských přednášek je důležitá. Vzhledem k neodstranitelné nejistotě, zda byla provedená správně a zejména úplně, je ale z hlediska sledovaného tématu třeba vyzdvihnout méně zřejmý, ve skutečnosti však důležitější přínos vzájemné komparace Němečkova, Kantova, Mendelssohnova a Snellova výkladu vznešena — zjištění, že Snell a Němeček hojně pracovali s výrazy a dílčími tezemi rozpracovanými *Kritikou soudnosti*. Kriticismní výrazy a teze prostupují Snellovým výkladem vznešena natolik, že mohou vzbudit dojem, že nejen jeho slovník, ale i jeho teorie byla kriticismní, koncepčně odlišná od Mendelssohnovy teorie, jež odporuje Kantovu pojetí už tím, že o vznešenu přednostně uvažovala empiricko-psychologickým způsobem jako o literárním a řečnickém jevu neboli jako o součásti dvou disciplín tvořících tzv. krásné vědy (dalšího Kantem výslovně zavrženého konceptu; Kant 2015, § 44, s. 140). Proto je třeba vyzdvihnout, že Snellova teorie vznešena zůstala přes nepopíratelně kriticismní terminologii a dílčí teze nadále pevně zakořeněna v předkriticismním půdorysu. Dokládá to zvláště longinovsko-mendelssohnovská snaha demonstrovat vznešeno přednostně na příkladech vybraných míst z básnických a řečnických děl. Pevné spojení vznešena s literaturou vyústilo ve výklady otevřeně odporující Kantovu kriticismnímu pojetí, ale zároveň výklady vyskytující se u Mendelssohna. K takovým patří výčty prohrěšků vůči literárnímu vznešenu či představení ideálu literárního vznešena v přirozené jednoduchosti. Shrnujícím způsobem řečeno: Snell sice pracoval s kriticismním slovníkem a dílčími kriticismními tezemi, nepřimkl se ale k čistě subjektivnímu, od předmětu a zvláště od literatury (šířeji umění) odtrženému pojetí vznešena *Kritiky soudnosti*.³⁶ Vznešeno nadále tematizoval jako objektivní en-

³⁴ Tamtéž, s. 95–97; 158–160.

³⁵ Tamtéž, s. 154–155; 132–133; 126–127, srovnej i s. 130–131. Od čtvrtého příkladu z Mojžíše („Budiž světlo.“), jenž se nachází i u Mendelssohna, odhlížím (tamtéž, s. 163). Byl to tradiční topos výkladů o vznešenu přebíraný z ustavujícího zdroje, Pseudo-Longinova pojednání *O vznešenu* (Hlava IX).

³⁶ Snellův obojaký postoj vyjevuje v obecné poloze už úvod. Snell ho vystavěl na četných Kantových tezích včetně odmítnutí vědeckého pojetí estetiky Alexandera Gottlieba Baumgartena, aniž se o Kantovi jako zdroji či pouhé inspiraci zmínil. S pomocí těchto tezí nakonec dospěl k formálně sice kriticismnímu pojetí estetiky jako kritiky vkusu, chápal ji ale na rozdíl od *Kritiky soudnosti* jako disciplínu, jež má „vyhledat psychologicko-empirická pravidla, podle nichž postupuje vkus ve svých soudech tím, že přikládá určitým druhům smyslově představitelných objektů predikáty ‚krásy‘, ‚vznešenosti‘“. Snell zde navazoval na proslulou poznámku pod čarou v Kantově *Kritice čistého rozumu* (§ 1, 1. vyd. 1781), podle níž Němci pod vlivem Baumgartena jako jediní rozvíjejí koncept estetiky jako vědy, místo aby

titu, jako součást nekriticistní estetiky účinku a citového pohnutí (Wirkungs- und Rührungsästhetik).

Snellovo nepřistoupení na specifické postuláty kriticistního pojetí vznešena lze vhodně ukázat na extrémním rysu Kantova konceptu, na přesvědčení o věčné nepatřičnosti nazývat předměty vznešenými. Snell tento radikální názor zaznamenal. Sám na jednom místě dokonce hovoří v souladu s třetí *Kritikou* o tom, že nazvat velký objekt vzbuzující strach vznešeným znamená použít toto označení metonymicky („eine gewöhnliche Metonymie“; Snell 1803, s. 115). Tuto radikální tezi navíc podpořil rozsáhlou citací z § 28 *Kritiky soudnosti* končící poukazem na ryze subjektivní povahu vznešena. Z předestřené kriticismní závěru ale nevyvodil žádné důsledky. Trvale a bez zábran nazýval přírodní a umělecké jevy včetně vybraných literárních míst vznešenými, vzájemně je podle jejich vlastností porovnával a třídil.

Srovnání Mendelssohna, Kantova a Snellova výkladu vznešena dovoluje pochopit Němečkův postup. Ukazuje, že Němeček, stejně jako Snell, opakovaně používal slovník a dílčí teze původně pocházející z *Kritiky soudnosti*. Hovořil, abych zmínil nejkřiklavější příklady, o matematickém a dynamickém vznešenu, o rozumu jako zdroji idejí dobra, pravdy a krásna či jako mohutnosti, jež nás pozvedá nad to, co je pozemské, jakož i o idejí nekonečna a neschopnosti obsáhnout nekonečno smysly a fantazií. Hojnost těchto pojmů a tezí v Bolzanově zápisu navozuje dojem, že kriticistní teorie vznešena našla v Němečkově výkladu plnohodnotné uplatnění. Tento dojem je ale klamný. Ve skutečnosti k žádnému plnohodnotnému uplatnění nedošlo.

Němečkův nekriticistní způsob nakládání s uvedenými pojmy a tezemi lze vhodně ukázat na nejfrekventovanější pojmové dvojici — na rozlišení matematického a dynamického vznešena. Ze zápisu je patrné, že Němeček s touto dvojicí pracoval velmi často. Sám ale matematické a dynamické vznešeno (ani žádné další původně kriticistní pojmy a teze) s Immanuelem Kantem v dochovaném zápise nikde nespojil. Hovořil výhradně o tom, že soudobí autoři („die Neuern“), tedy nikoli jmenovitě Kant, nazývají vznešeno rozprostraněností matematickým vznešenem a vznešeno síly dynamickým (H. ii, s. 3). Tento postup ukazuje, že uvedené pojmy (ani další teze) nepochápal jako kriticistní, nýbrž jako široce sdílené bez přímé vazby na *Kritiku soudnosti*. Nepřipsání uvedených pojmů a tezí Kantovi a poukaz na jejich široké soudobé uplatnění představuje jednoduchý, avšak velmi účelný manévr, který Němečkovi umožnil využít původně kriticistní terminologii bez nutnosti zastávat Kantovo vyhocené subjektivní pojetí vznešena.

Popsaný postup sdílel Němeček se Snellem. Je proto třeba vyzdvihnout, že jeho vztah ke Kantově třetí *Kritice* byl výrazně odtažitější než idsteinského kolegy. Němeček nebyl na rozdíl Snella Kantovým sympatizantem, necitoval z *Kritiky soudnosti*, nezohlednil žádný z radikálních rysů jeho konceptu vznešena, ba ani se o nich nezmiňoval. Názory, podle nichž žádné předměty, dokonce ani umělecká díla, nemohou být vznešené a podle nichž nazvat předmět vznešeným je obrazné pojmenování, musel považovat — vrátím-li se k jeho konkurznímu posudku — za scestné blouznění.

---

se smířili s kritikou vkusu jako jiní Evropané, neboť o vkusu lze pojednat výlučně psychologicky. Pozdější *Kritiku soudnosti* lze na tomto pozadí chápat jako částečnou změnu názoru, jako pokus pojednat o vkusu vědecky, avšak nikoli na bázi baumgartenovské objektivní vědeckosti, nýbrž na bázi kriticistního transcendentálního subjektivismu (Snell 1803, s. 7).

Němečkův postup nebyl v německé estetice konce 18. a počátku 19. století neobvyklý. Naopak — lze v ní vysledovat mnohé autory (zvláště učebnic estetiky, nejen zmíněného Snella),³⁷ kteří si osvojili pojmově terminologické novinky a dílčí teze vnesené do dobových rozprav *Kritikou soudnosti*, aniž se ztotožnili s metodologickými a ideovými pilíři, na nichž tyto novinky spočívaly. Výsledkem byl stav, kdy Němeček tyto pojmy a teze dokonce nemusel přebrat ani přímo z třetí *Kritiky*, nýbrž už nekriticistně upravené z učebnic a popularizačních textů, jako byl Snellův. Tyto texty, stejně jako Němečkovy pražské přednášky, původně kriticistní pojmy a teze doslova vytrhly z určujícího životodárného podhoubí — z transcendentálního subjektivismu, čímž je zbavily jejich osvobozující revolučnosti, učinily je neškodnými a následně hladce slučitelnými s vlastními objektivizujícími teoriemi. Autoři těchto textů, k nimž měl Němeček nepochybně ideově blíže než k transcendentálně subjektivnímu kriticismu, využili takto upravené pojmy a teze ke zpřesňujícím terminologickým aktualizacím tradičních stanovisek, ve zde zkoumaném případě k prohloubení a aktualizaci teorie vznešena jako objektivní vlastnosti přírodních jevů, uměleckých děl a zvláště vybraných míst z literárních děl.³⁸

Popsaný postoj ke Kantovým *Kritikám* byl v předbřeznovém Rakousku, jak jsem ukázal na jiných příkladech už dříve, silně rozšířen.³⁹ Zdárně ho v pražských přednáškách z estetiky rozvíjel i František Xaver Němeček. Němeček pracoval ve výkladu vznešena s původně kriticistní terminologií, aniž kdy zaujal Kantovu radikální subjektivně transcendentální pozici. (Zda byl důvodem tohoto postoje jeho oportunní pragmatismus, nebo odůvodněné filozofické přesvědčení, ponechám na rozhodnutí čtenáře.) Právě v transcendentálním subjektivismu ale bylo Kantovo vznešeno zakouřeno, z něj vzešlo a jeho bylo trvalou součástí. Němečkův způsob práce s *Kritikou soudnosti* (pokud k její četbě vůbec došlo), klouzající doslova a do písmene pouze po jejím povrchu, proto nelze při jakkoli četném výskytu původně kriticistních pojmů a tezí považovat za doklad výrazného vlivu třetí *Kritiky* na jeho pražské univerzitní přednášky z estetiky, a to ani v případě vznešena. Přetrhaná vazba s transcendentálním subjektivismem totiž z Kantových původně kriticistních pojmů a tezí učinila prázdné slupky.⁴⁰

37 Viz např. v Rakousku silně rezonujícího lipského profesora filozofie Wilhelma Traugotta Kruga (Krug 1810).

38 K odlišení Kantova pojetí vznešena od pojetí Němečkova a Snellova se teoreticky nabízejí i výstižné charakteristiky čtyř různých druhů vznešena Wernera Strubeho. Vzhledem k eklektismu obou pozdějších teorií je ale nelze využít tak účelně jako výše uvedené rysy Kantovy teorie vznešena (Strube 2005).

39 Hlobil 2020, s. 162–181 (Franz Ficker o vznešenu), 247–277 (Anhang. Ästhetik-Themen in den österreichischen deutschsprachigen Lehrbüchern der theoretischen Philosophie der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung der Rolle Immanuel Kants).

40 Samostatnou a dosud ne zcela uspokojivě prozkoumanou otázkou zůstává v porovnání s Kantem výrazně vstřícnější česká a moravská recepce objektivizující linie německé estetiky, zosobněné Karlem Philippem Moritzem, Friedrichem Schillerem a Johannem Wolfgangem Goethem. K tomuto složitému tématu snad budu mít příležitost se ještě vrátit.

PRAMENY

Rukopisné

Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze na Strahově

Fond Bolzano, Petr, složka Vorlesungen über die Aesthetik (Heft ii, iii); složka Aesthetik (Heft iv).

Fond Petr Bolzano, složka Vysvědčení Petra Bolzana z filosofických studií na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze, z třetího ročníku prvního semestru; složka Vysvědčení Petra Bolzana z filosofických studií na Karlo-Ferdinandově univerzitě

v Praze, z třetího ročníku druhého semestru.

Národní archiv České republiky

České gubernium publicum, karton 5890, 1806–1815, 98, 205–212, *Die bey dem am 1. August 1811 abzuhaltenden Concurs für das an der Universität in Prag erledigte Lehramt der Aesthetik, der Geschichte der Künste und Wissenschaften, und der Geschichte der Philosophie vorzulegenden Fragen.*

Tištěné

Anonym: *Verzeichniß der ordentlichen und außerordentlichen Vorlesungen, welche an der k.k. Universität zu Prag vom 5ten November 1811 bis 31sten August 1812 gegeben werden.* K. K. Normalschul-Buchdruckerey, Prag [1811].

Eschenburg, Johann Joachim: *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften. Zur Grundlage bey Vorlesungen.* Nicolai, Berlin und Stettin 1783.

Eschenburg, Johann Joachim: *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften. Zur Grundlage bei Vorlesungen.* Neue, umgearbeitete Ausgabe. Nicolai, Berlin und Stettin 1789.

Eschenburg, Johann Joachim: *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Redekünste. Zur Grundlage bei Vorlesungen.* Dritte, abgeänderte und vermehrte Ausgabe. Nicolai, Berlin und Stettin 1805.

Kant, Immanuel: *Kritik der Urtheilskraft.* In týž: *Kant's Gesammelte Schriften.* Herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Band V. Reimer, Berlin 1913.

Kant, Immanuel: *Kritika soudnosti,* přel. Vladimír Špalek a Walter Hansel. Druhé, upravené vydání připravil Tomáš Koblížek. Oikúmené, Praha 2015.

Krug, Wilhelm Traugott: *System der theoretischen Philosophie.* Dritter Theil, *Geschmackslehre oder Ästhetik.* Unzer, Königsberg 1810.

Mendelssohn, Moses: *Ueber das Erhabene und Naive in den schönen Wissenschaften. Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste.* Zweyten Bandes zweytes Stück, 1758, s. 229–267.

Mendelssohn, Moses: *Ueber das Erhabene und Naive in den schönen Wissenschaften.* In týž: *Ästhetische Schriften in Auswahl,* ed. Otto F. Best. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1994, s. 207–246.

Polák, Milota Zdirad: *Vznešenost přírody / Cesta do Itálie,* ed. Robert Ibrahim. Host, Brno 2014.

Pseudo-Longinos: *Dionýsiův neb Longinův spis „O vznešenu“,* přel. Václav Sládek. Společnost přátel antické kultury, Praha 1931.

Snell, Christian Wilhelm: *Lehrbuch der Kritik des Geschmacks, mit beständiger Rücksicht auf die Kantische Kritik der ästhetischen Urtheilskraft.* Müller, Leipzig 1795.

Snell, Christian Wilhelm: *Versuch einer Aesthetik für Liebhaber.* Tasché und Müller, Giesen 1803, s. 69–183.

LITERATURA

- Bauer, Roger:** *Der Idealismus und seine Gegner in Österreich*. Winter, Heildeberg 1966.
- Čeleda, Jaroslav:** K stému úmrtnímu výročí Františka Němečka. *Bertramka. Věstník Mozartovy obce v Československé republice* 1, 1. července 1949, č. 3, s. 3–6.
- Heininger, Jörg:** heslo Erhaben. In: Karlheinz Barck et al.: *Ästhetische Grundbegriffe. Historisches Wörterbuch in sieben Bänden*, Bd. 2 Dekadent — Grotesk. Metzler, Stuttgart — Weimar 2010, s. 275–310.
- Hlobil, Tomáš:** *Výuka dobrého vkusu jako státní zájem. Počátky pražské univerzitní estetiky ve středoevropských souvislostech 1763–1805*. Togga, Praha 2011.
- Hlobil, Tomáš:** *Výuka dobrého vkusu jako státní zájem II. Závěr rané pražské univerzitní estetiky*. Togga, Praha 2016.
- Hlobil, Tomáš:** *Franz Ficker (1782–1849). Österreichische Ästhetik unter Staatsaufsicht vor dem Herbartianismus*. Peter Lang, Berlin 2020.
- Hlobil, Tomáš:** František Xaver Němeček's Vorlesungen über Ästhetik an der Prager Universität. Charakteristik in Grundzügen. *Hudební věda*, v tisku.
- Lemberg, Eugen:** Die Besetzung der Lehrkanzel für Aesthetik an der Prager Universität im Jahre 1811. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Idealismus in Böhmen und zu einer Böhmisches Geistesgeschichte in Generationen. *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 68, 1930, Heft 1–2, s. 55–70.
- Pollok, Anne:** Einleitung. In: Moses Mendelssohn: *Ästhetische Schriften*, hg. von Anne Pollok. Meiner, Hamburg 2006, s. vi–li.
- Sauer, Werner:** *Österreichische Philosophie zwischen Aufklärung und Restauration. Beiträge zur Geschichte des Frühkantianismus in der Donaumonarchie*. Koenigshausen und Neumann, Würzburg 1982.
- Smyčka, Václav:** Dějiny pražské univerzitní estetiky — závěr a výhled. *Slovo a smysl* 14, 2017, č. 27, s. 179–184.
- Strube, Werner:** Schönes und Erhabenes. Zur Vorgeschichte und Etablierung der wichtigsten Einteilung ästhetischer Qualitäten. *Archiv für Begriffsgeschichte* 47, 2005, s. 25–59.
- Wurzbach, Constantin von:** heslo Niemtschek [sic!], Franz. In týž: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Zwanzigster Theil. K.K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1869, s. 350–351.